

DEVELOPMENT OF UZBEK FOLK MUSIC CULTURE AND CHARACTERISTICS OF THE GENRE

Ishankhodjaev Umid Khojiakbarovich

State Conservatory of Uzbekistan

Senior teacher of the "Performance on folk instruments" department

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11400164>

ARTICLE INFO

Received: 23th May 2024

Accepted: 30th May 2024

Online: 31th May 2024

KEYWORDS

Culture, musical traditions,
oral creativity, art, epic,
genre, style, folklore, dance.

ABSTRACT

This article examines the development of Uzbek muchika, folklore music, and the processes of performance development. The article examines the creation of folk singing, the connection of music with folk household life and customs, and existing local groups in the heritage of Uzbek music. Also, attention is paid to folklore genres and musical performers, vocal genres. Special attention is paid to the epic genre, its types and execution styles.

O'ZBEK XALQ MUSIQA MADANIYATINING RIVOJI VA JANR XUSUSIYATLARI

Ishanxodjaev Umid Xojiakbarovich

O'zbekiston davlat konservatoriyasi

"Xalq cholg'ularida ijrochilik" kafedrasi katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11400164>

ARTICLE INFO

Received: 23th May 2024

Accepted: 30th May 2024

Online: 31th May 2024

KEYWORDS

Madaniyat, musiqa
an'analar, og'zaki ijodi,
san'at, doston, janr, uslub,
folklore, raqs.

ABSTRACT

Ushbu maqolada o'zbek muchika rivoji, folklor musiqasi va ijrochilik rivojining jarayonlari ko'rib chiqiladi. Maqolada xalq qo'shiqchilik ijodi, musiqaning xalq maishiy hayoti va udumlari bilan bog'liqligi, o'zbek musiqa merosidagi mavjud lokal guruhlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, folklor janrlari hamda musiqiy ijrochilar, vokal janrlarga e'tibor qaratilgan. Doston janri, uning turlari va ijro uslublariga alohida e'tibor berilgan.

Kirish:

"Xalq musiqa ijodi" namunalarini to'plash va o'rganish madaniyat tarixining eng dolzarb masalalaridan biridir. Qo'shiq xalqning ma'naviy hayoti bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning ichki kechinmalari, maishiy hayotini aks ettiradi. Merosni o'rganib chiqmasdan yangi musiqiy madaniyatni yaratish mumkin emas¹, deb yozadi V.A.Uspenskiy¹.

O'rta Osiyo xalqlarining qadimiy o'ziga xos madaniyati ilg'or va yuqori darajada rivojlangan. Bu haqda material madaniyatning ko'plab yodgorliklari, saqlanib qolgan yozuv manbalari, shuningdek, uzoq vaqtdan beri saqlanib qolgan tarixiy izlarni o'z ichiga olgan boy

¹ История узбекской советской музыки. Том I. – Т., 1972

folklor aniq gapiradi. O'zbek xalq va mumtoz professional san'atining an'analari asrlar osha davom etmoqda.

Ma'lumki, qo'shiqlar va musiqa, raqs va teatr elementlari qadimgi qishloq xo'jaligi xalqlarining, shu jumladan O'rta Osiyoda yashagan xalqlar marosimlarining ajralmas qismi bo'lgan. Mehnat jarayonlari musiqa bilan birga bo'lgan pantomima o'yinlarida o'z aksini topdi, unda harakatlar davomida tegishli qo'shiqlarni ijro etdi. O'zbekistonda mavjud bo'lgan "Navro'z" bahorgi tengkunlik bayrami bugungi kungacha saqlanib qolgan, uning kelib chiqishi o'simlik tabiatining madaniyatiga borib taqaladi.

Xalq qo'shiqlari ijodi avloddan avlodga o'tib kelmoqda. Ko'p asrlar davomida u badiiy tanlov va sayqallashdan o'tdi, shu paytgacha tinglovchilarga chuqur hissiy ta'sir ko'rsatishni to'xtatmaydigan musiqiy durdonalarga aylandi.

O'rta Osiyo xalqlarining musiqiy madaniyati rivojlanishidagi ulkan davr o'rta asrlarga to'g'ri keladi. Ushbu davrning ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan asosiy xususiyati feodal tuzumning paydo bo'lishi, tasdiqlanishi va rivojlanishi hisoblanadi. Shu vaqt ichida O'rta Osiyo hududi bir necha bor halokatli fathlar ob'ektiga aylandi va vayronagarchilikka uchradi.

Doimiy siyosiy muammolar natijasida bir hukmron sulola boshqasini, bir davlat birlashmasini yo'q qildi. Murosasiz qiyinchiliklar va mahrumliklar mintaqalarning xalqlarining yelkasiga tushdi.

Cheksiz urushlar va ichki muammolar qaramay, O'rta Osiyo xalqlarining musiqa madaniyati rivojlanishi nisbatan barqaror va uzluksiz tarixiy jarayon edi. Undagi tanazzullar va ko'tarilishlar umumiy tarixiy tartib qonunlari bilan bog'liq edi, shuning uchun o'rta Osiyo xalqlarining musiqa madaniyati rivojlanishining asosiy bosqichlari davriyligi umumiy tarixning burilish nuqtalarini aks ettiradi.

Musiqa madaniyatining rivojlanishidagi uchta asosiy bosqichni ajratish mumkin:

IX-XIII asr boshlari-mahalliy va yangi Arab-musulmon an'alarini tahlil qilish asosida musiqiy san'atning yangi badiiy an'alarining paydo bo'lishi va shakllanishi davri;

XIII-XV asrlar-musiqa san'atning o'rnatilishi va yuksak gullab-yashnashi (Temuriylar davlatida umumiy badiiy madaniyatining rivojlanishi gumanistik xususiyatga ega);

XVI asr XIX asrning birinchi yarmi mintaqadagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatlarning o'zgarishi munosabati bilan o'rta Osiyo xalqlarining musiqa madaniyatini mahalliyashtirish tendentsiyasi, mustaqil badiiy an'analarni ajratish jarayoni.

Musiqa Zardushtiylikning madaniy amaliyotida keng qo'llanilgan-antik davrning eng yirik dini, O'rta Osiyoda miloddan avvalgi 1-ming yillikning boshlarida keng tarqalgan. Zardushtiylikning muqaddas kitobi Avesto madhiyalar-ashulalar-gatlarni o'z ichiga oladi.

O'rta Osiyo xalqlarining musiqiy merosi qadimgi davrlarga borib taqaladi va bugungi kunda turli xil janrlarda mavjud bo'lib kelmoqda. Ushbu mintaqalarning xalqlarining musiqiy merosining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, u og'zaki an'analarning xalq (ya'ni folklor ijodining o'zi) va professional ijodini birlashtiradi. O'zbek xalqining musiqiy merosida to'rtta asosiy guruh mavjud:

- 1) *Surxondaryo-Qashqadaryo*;
- 2) *Buxoro-Samarqand*;
- 3) *Xorazm*;
- 4) *Farg'ona-Toshkent*.

O'zbekistonning Janubiy viloyatlarida – Surxondar va Qashqadarda aholining ba'zi qismi o'tmishda ko'chmanchi turmush tarzini olib borgan, asosan chorvachilik bilan shug'ullangan va qisman dehqonchilikdan bilan band bo'lgan. Bu yerdan ushbu hududning musiqiy folklorida chorvadorning mehnati, ko'chmanchi turmush tarzi haqidagi qo'shiqlar ustunlik qiladi.

Buxoro va Samarqandda, shuningdek, O'rta Osiyoning ushbu yirik madaniy markazlari atrofida o'zbek musiqa san'atining boshqa xususiyatlari kuzatilmoqda. Ular musiqiy hayotda, aniq farqlashda va musiqiy janrlarda professional og'zaki an'analar, folklor va xalq professionallariga namoyon bo'ladi. Buxoro va Samarqandda xalq musiqa folklori tashuvchilari bilan bir qatorda xalq professional musiqachilari (xonanda va cholg'u ijrochilar), maqomlar va og'zaki an'ana professional musiqasining boshqa janrlarining mahoratli ijrochilari alohida o'rin tutadi.

Xorazm musiqa uslubi - Xorazm vohasida qaror topgan muayyan musiqiy an'analar majmui. Qadimdan madaniyat va san'at maskani bo'lgan ushbu hududda o'ziga xos xalq musiqa ijodiyoti (bolalar va marosim qo'shiqlari, xalfa laparlari va boshqalar), og'zaki an'ana qadimgi kasbiy musiqa (doston, talqinchi va go'yandalar san'ati, maqom va boshqalar) namunalari keng o'rin tutadi. Xorazm musiqa uslubi. doirasida xalq musiq asining eng qadimiy davrlariga mansub kuyohang namunalari o'z aksini topgan. Jumladan, bolalar ("Momom moshiydi", "Aravachi mani doyim", "Tuyalar, ho tuyalar" va boshqalar) va mavsum marosim qo'shiqlari ("Suyet xotin", "Ashsha daroz" va boshqalar)da musiqaning ilk bosqichlariga oid dastlabki tuzilma va ohang alomatlarini, boshlang'ich parda asoslari saqlanib qolgan. Xalfalar san'atida "ichkari"ga xos ixcham diapazondagi past ovoz ko'lamida aytiladigan, faqat ayollargagina xos bo'lgan qo'shiq va ashulalar urini olgan. Bunda qudalar tomonidan to'yga ruxsat berilgandan keyin aytiladigan "Boring boshlang, o'nglar bo'lg'ay tuyingiz", tuy boshlanishida "Muboraklar bo'lg'ay etgan tuyingiz" yoki kelin kelgandan keyin "Aylanaman kelinni qaddi bo'yinnan" va boshqa qo'shiqlar tuyning uziga xos rivojini belgilagan. Ayniqsa, qayroq bilan o'ynab aytiladigan lapar turi xalfa raqqosalariga juda xosdir.

Xorazmda xonandalik, sozandalik va raqqoslikni o'ziga kasb qilib olgan san'atkorlar guruxlari "sozanda qo'shlari" deyilgan. Ular ikki xil tarkibda, ya'ni 2 ta surnaychi, doirachi, tanburchiashulachi, sozchi (garmonchi)ashulachi, raqqos, masxaraboz, so'z ustasi (shuning o'zi mag'aldoqchiakrobat); dorbozchi, chodir xayol (qo'g'irchoqboz) va boshqalardan tashkil topgan. Sozanda qo'shlarining vazifasi to'yda baxshi dostonni tugatgandan keyin yoki to'yni yanada qizdirish maqsadida o'z san'atlarini (Lazgi kabi kuy va raqslarni ijro etib) namoyish qilishdan iborat. El orasida tanilgan sozanda qo'shlarining boshliqlaridan Husayn Kalot, Sobir Kalot, Shomurod surnaychi, Ushli Kal (mashhur "Ushlini uforisi" yallasining muallifi), Durdi karnaychi, Sobir Dorboz, Xo'ja Ko'r, Otoq Jonli, Kupal Hoji, Bayotvoy, Ollabergan Hoji, Xudoybergan Vovoq va boshqa mashhur.

Xorazm musiqa uslubi.ning baxshidostonchilar san'ati o'ziga xos bo'lib, alohida o'ringa ega. Dostonning nasriy qismi hikoya, nazmiy qismi esa qo'shiq shaklida ochiq ovozda cholg'u ansambl jo'rligida ijro etiladi. Xorazm baxshichiligi Shirvoniy va Eroniy uslublarga bo'linadi. Shirvoniy uslub Amudaryoning yuqori va o'rta oqimidagi hududda tarqalgan (markazi — Xiva). Bu uslub namoyandalari dutor, g'ijjak, bo'lamon va doyra jo'rligida kuylaydilar. Unda 72 ta doston kuylari mavjud bo'lib, bular: Muxammaslar turkumi (5 ta kuy), Ilg'orlar (4),

Eshvoylar (5), Naylarmanlar(5), Nolishlar (7), Shirvoniylar (3), Zorinjilar (2), "Rahm ayla", "Boboxonim", "Gulandom" va boshqa

Farg'ona vodiysining musiqiy folklori ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu yerda katta bo'lmagan, shakli sodda, ammo mavzusi jihatidan xilma-xil qo'shiqlar alohida o'rin tutadi. Toshkent viloyatida keng tarqalgan ashula janrining shakli, deklamatsionik-rekreativ qo'shiqlari sof mahalliy qo'shiqlardir.

O'zbek xalq musiqasining ritmik tuzilishi boyligi va o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Ritm milliy cholg'u asarlarning tarkibiy asosidir. Ritmning ushbu ma'nosiga muvofiq, tosh va metallardan yasalgan doyra va zarbli asboblarning roli ham katta.

O'zbek lirik qo'shig'i ohangining muhim xususiyati, unda "Avj" deb nomlangan kulminatsiya mavjudligi bilan ajralib turadi. Bu butun musiqiy tuzilma bo'lib, u hatto bir qo'shiqdan ikkinchisiga "o'tish" (kontaminatsiya) ga imkon beradi.

O'zbek xalq musiqa ijodi janr boyligi bilan ajralib turadi. Eng keng tarqalgan qo'shiq ijodi bo'lib, u bir nechta turlarga bo'linadi: kundalik (beshik, bolalar, lirik, sevgi, kulgili, tabiat haqidagi qo'shiqlar va boshqalar), oilaviy marosimlar, mehnat, tarixiy qo'shiqlar.

O'zbek musiqa folklorida Doston janri katta o'rin egallaydi. Bu xalq qahramonlarining fe'l-atvori haqidagi afsonaga asoslangan epik afsonalar, ba'zi dostonlar xalq hayotidagi voqealarga bag'ishlangan. Ushbu mavzu urush va janglar, xalqning mustaqilligi yoki davlatchiligini tasdiqlash bilan bog'liq. Qahramonlar va voqealarning o'zi she'riy yoki afsonaviy bo'lishi mumkin.

Mamlakatning turli mintaqalarida doston o'z uslubida kuylaydi: Farg'ona vodiysida doston hikoya usuli bo'yicha kuylanadi, Samarqand, Qashqadaryo va boshqa joylarda g'o'ng'irlash qo'shiqlari ustunlik qiladi. Xorazm va Qoraqalpog'iston dastanlari cholg'u ansambli (dutar, g'ijjak, bulamon) hamrohligida ochiq ovozda ijro etiladi.

Dostonlarning ijrosi birinchi navbatda dehqonlarga mo'ljallangan edi. Doston ijrochilari oilaviy bayramlar va ziyofatlarga taklif qilingan. Ko'p asrlar davomida ular shahar aholisi orasida keng ommalashgan. Ammo XIX asrning oxiri va XX asrning boshlaridan boshlab shaharda ushbu san'at turiga qiziqish pasaymoqda.

O'zbek doston janr turlarining xilma-xilligi, chuqur mazmuni, she'riy obrazlilik bilan ajralib turadi, ular syujetda boy va xilma-xildir. Ularda millatning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy huquqiy, maishiy munosabatlari, falsafiy va estetik qarashlari aks etgan. Dostonlarni shartli ravishda quyidagi turlarga bo'lish mumkin: qahramonlik, tarixiy va romantik, ular doimiy o'zaro ta'sir va interpenetratsiyada shakllangan va rivojlangan. Shuning uchun dostonlar har doim ham qat'iy tasnifga bo'ysunmaydi.

Xulosa.

Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, O'zbek xalq musiqa madaniyati yaqin yil yoki asrlarda paydo bo'lgan san'at emas, balki o'zining ming yillik tarixiga egadir. Shuningdek, xalq ijodi turli janr va uslublarga boydir. Bugungi kunda ham san'at ahli va musiqashunoslar tomonidan O'zbek xalq musiqa ijodini ilmiy-nazariy o'rganish ishlari samarali olib borilmoqda, buning barchasi musiqa madaniyatimizni keng targ'ib qilish va saqlab qolish uchun.

References:

1. Begmatov S, Matyoqubov M. "O'zbek an'anaviy cholg'ulari" – Toshkent: "Yangi nashr" nashriyoti, 2008-y.
2. O.A.Ibroximimov "O'zbek xalq musiqa ijodi" Toshkent 1994
3. R.S.Abdulaev. "Obryadovaya muzyka tsentralnoy Azii". T., "Fan". 1994 y.
4. Акбаров И. Узбекская народная музыка / И. Акбаров // Вопросы музыкальной культуры Узбекистана. - Ташкент: Гос. изд. худ. лит. Уз ССР, 1961. - 344 с.